

**ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ**

ОСОБИСТІТЬ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

Матеріали
VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції

12 травня 2017 р.

м. Львів

Львів – 2017

Рекомендовано до друку вченою радою Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності 20 квітня 2017 року, протокол № 5.

Особистість в екстремальних умовах : матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції, 12 травня 2017 р., м. Львів. – Львів : ФОП Корпан Б. І., 2017. – 176 с.

Рецензенти:

Діденко Олександр Васильович – доктор педагогічних наук, професор;

Кривопишина Олена Анатоліївна – доктор психологічних наук, професор.

Редакційна колегія: **Рак Тарас Євгенович** – проректор з науково-дослідної роботи Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, полковник служби цивільного захисту, доктор технічних наук, доцент (*голова*); **Шуневич Богдан Іванович** – директор Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, доктор педагогічних наук, професор; **Литвин Андрій Віленович** – завідувач кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, доктор педагогічних наук, професор; **Кривопишина Олена Анатоліївна** – професор кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, доктор психологічних наук, професор; **Руденко Лариса Анатоліївна** – професор кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник; **Слободяник Володимир Іванович** – заступник директора Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, кандидат психологічних наук, доцент; **Сірко Роксолана Іванівна** – заступник начальника кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, кандидат психологічних наук, доцент; **Вдович Світлана Михайлівна** – доцент кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник (*упорядник*).

У збірнику подані матеріали науково-практичної конференції, в яких розглядаються психологічні особливості діяльності особистості в екстремальних умовах, психолого-педагогічні аспекти підготовки фахівців до професійної діяльності, сучасний стан і перспективи психологічного супроводу особистості, яка перебуває в екстремальних умовах, міждисциплінарні гуманітарні аспекти підготовки та діяльності особистості в екстремальних умовах.

Рекомендовано для науковців, психологів-практиків і педагогів вищих навчальних закладів, докторантів, аспірантів.

© Львівський державний університет
безпеки життєдіяльності, 2017

© Автори, 2017

<i>А. М. Романишин</i>	
Формування актуальних компетентностей у курсантів спеціальності «Виховна та соціально-психологічна робота у підрозділах, на кораблях (за видами ЗС України)»	87
<i>В. М. Поліщук</i>	
Професійно-педагогічні аспекти підготовки фахівців до професійної діяльності в соціальному вимірі	90
<i>Е. О. Помиткін</i>	
Розвиток свідомості студента як стратегічна мета освітнього процесу	93
<i>Л. В. Помиткіна</i>	
Врахування суб'єктивної ентропії в підготовці фахівців до діяльності в екстремальних умовах	95
<i>Л. А. Руденко</i>	
Психолого-педагогічна підготовка майбутніх фахівців у контексті гуманістичної парадигми освіти	99
<i>Н. О. Семенюк, науковий керівник – С. М. Вдович</i>	
Використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у професійній підготовці майбутніх фахівців ДСНС	102
<i>Л. В. Сидоренко</i>	
Прикладна культурологія як галузь наукового знання та соціальної практики	107
<i>Р. І. Сірко, В. І. Слободяник</i>	
Аналіз успішності студентів-психологів у процесі фахової підготовки до особливих умов діяльності	109
<i>К. В. Стасевич, науковий керівник – Т. С. Плачинда</i>	
Практична підготовка як важливий компонент професійної освіти майбутніх фахівців з авіаційної безпеки	111
<i>Ю. Р. Сурмяк</i>	
Розвиток вольової сфери правосвідомості в молоді як умова підготовки до діяльності в екстремальних умовах	113
<i>В. В. Третьюко</i>	
Глобалізація змісту професійної підготовки майбутніх інженерів у галузі наноелектроніки у Великій Британії	116
<i>А. С. Шевченко</i>	
Сучасний стан професійної підготовки магістрів публічного адміністрування у США	119
Розділ 3	
Сучасний стан і перспективи психологічного супроводу особистості, яка перебуває в екстремальних умовах	
<i>Х. О. Катаран, Ю. В. Політило, О. В. Гайдар, науковий керівник – В. М. Фірман</i>	
Сучасний стан і перспективи психологічного супроводу особистості, яка перебуває в екстремальних умовах	121
<i>О. Є. Клименко</i>	
Люди поміж людей: життєва перспектива осіб з інвалідністю	123
<i>С. А. Поліщук</i>	
Емоційна саморегуляція як умова продуктивного переживання особистістю суб'єктивних криз	127
<i>І. І. Приходько</i>	
Тренінг формування, підтримання та збереження психологічної безпеки особистості у фахівців екстремальних видів діяльності	129

ЛЮДИ ПОМІЖ ЛЮДЕЙ: ЖИТТЄВА ПЕРСПЕКТИВА ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Суб'єктивність формування життєвого світу, творення свого життєвого шляху розгортається в контексті умов життя й індивідуальних особливостей кожної людини. Інвалідність як кризова ситуація є потужним мало прогнозованим чинником формування специфіки життєвої перспективи та внутрішнього світу.

Особи з інвалідністю живуть у світі, орієнтованому на здорових людей, які можуть нормально пересуватися, бачити, чути тощо. Порушення цих звичайних функцій обмежує звичайні вияви життєдіяльності малопрístupними мурами. Щоб знайти своє місце в суспільстві, не пристосованому для неї, та бути творцем власного життя, людині з неповносправністю доводиться витратити велику кількість внутрішнього ресурсу для подолання численної кількості бар'єрів. Таких перешкод є безліч і вони створюють проблему доступності (до прикладу, для осіб із фізичними обмеженнями це проблема вільного пересування, для осіб із сенсорними порушеннями – проблема доступності до адекватної інформації). Часто така обмеженість може формувати поведінку за типом набутої безпорадності.

Проблеми *безбар'єрного простору* можна визначити основною проблемою у конструюванні життєвої перспективи й оцінки життя і своїх можливостей у ньому. Формування картини майбутнього визначається особливостями проблем, які створюють обмеження; у конструюванні життєвої перспективи особи з інвалідністю керуються обмежуючими чинниками, і часто ця обмеженість створена як травмою чи функціональним порушенням, так і умовами життя, пристосованістю середовища, толерантністю суспільства і, зрештою, смисловими та функціональними наповненнями свого життя та місця серед інших людей.

На відміну від семантичного наповнення терміна інвалідності в Конвенції ООН про права інвалідів, на побутовому рівні слово «інвалідність» вживають поряд із такими значеннями, як слабкий, нещасний, неспроможний до діяльності. А відтак відбувається підміна понять, що формує негативні установки макро- та мікросоціуму.

Проте дані американського дослідження свідчать про так званий *парадокс інвалідності*: досліджено, що діти, котрі страждають інвалідністю, говорять, що якість їхнього життя така ж сама, як і в їх однолітків. К. Бака, автор терміна, визначає поняття парадоксу інвалідності таким чином: наявність хронічного захворювання або інвалідності не обов'язково означає, що людина не задоволена своїм життям, незважаючи на те, що про це можуть думати інші [3].

Приписуючи особам з інвалідністю такі означення, як слабка, нещасна і неспроможна особа, навколишні починають проявляти надмірний жаль, невиправдане бажання допомогти (яке, зазвичай, лише шкодить), що формує надмірну залежність від інших та неможливість самореалізовуватись і розширювати власні соціальні компетенції. Окрім того, надмірна опіка близьких негативно впливає на самоефективність, а в першу чергу – на ефективність процесу реабілітації.

Окрім того, обмеженість у вільному доступі формують проблеми самооцінки та самоприйняття, ресурсності та творчого потенціалу, стигматизації та самостигматизації.

Проблеми, з якими зіштовхуються особи з інвалідністю, впливають на побудову життєвої перспективи, сприйняття і творення власного життя й оцінки своєї функції в ньому. Специфіку розвитку життєвої перспективи осіб з інвалідністю формують як загальні проблеми, з якими зіштовхуються особи з інвалідністю (обмеженість простору у вільному доступі, семантичне наповнення терміна інвалідності та ін.), так і проблеми, які залежать від ступеня функціонального обмеження, тривалості інвалідності та нозології (провідні суб'єктивні потреби та особливості умов життя).

Для збору емпіричного матеріалу використано опитувальник часової перспективи Ф. Зімбардо ZTPІ (адаптація українською мовою О. Сенік), шкалу задоволеності життям Е. Дінера, методика діагностики соціальної підтримки (скорочена форма), тест життєстійкості С. Мадді (адаптація Д. Леонтєва), список термінальних цінностей Рокіча, модифіковану методика діагностики самооцінки Дембо–Рубінштейн, методика діагностики соціально-психологічної адаптації Роджерса–Даймонд (шкали прийняття себе, прийняття інших), анкету із загальними даними про досліджуваного, методика «Психологічна автобіографія» (Л. Бурлачук, О. Коржова).

У дослідженні взяли участь 139 осіб з інвалідністю різної нозології та з функціональними обмеженнями різних ступенів (травма опорно-рухового апарату, ДЦП, інвалідність за загальним захворюванням, вади слуху та зору). Вік досліджуваних становить від 19 до 59 років.

У ході опрацювання методики «Психологічна автобіографія» викристалізувалась основна проблема досліджуваної групи в розумінні й аналізі життєвої перспективи: *минуле травмуюче, а майбутнє невизначене.*

У подіях минулого, які вказували досліджувані, простежуються певні особливості: 1) часто досліджувані зазначали події, які безпосередньо не стосуються їх власного життя (наприклад, весілля брата, народження похресниці тощо); 2) дуже рідко в подіях минулого особи з набутою інвалідністю вказували подію, яка призвела до травми; події минулого часто вказували вже після травми (рідко ж, ще до травми).

У подіях майбутнього дуже часто зазначалися не очікувані та плановані події, а потреби (хотів би, треба та ін.).

Особливості формування життєвої перспективи осіб з інвалідністю визначаються, перш за все, ставленням до свого стану здоров'я і можливостей. При якісному аналізі відповідей досліджуваних можна простежити самозвинувачення у власній травмі (до прикладу, причиною травми зазначають: дурість, дурна голова ногам спокою не дає), або ж, протилежно, звинувачення інших (наприклад, помилка лікарів, яку не визнає жоден медик). Окрім того, можна спостерігати певну іронію у ставленні до власної травми (наприклад, до причин травми відносили такі: бейсбольна бита, народився таким тощо).

Група осіб, що зазначала події і минулого, і майбутнього, має вищі показники за оцінкою вміння досягати бажаного, соціальною підтримкою ($p < 0,05$), оцінкою природи як цінності та сімейного життя як цінності та позитивним минулим ($p < 0,01$). Позитивне минуле формує позитивні очікування і від майбутніх подій. Цінності як смислове наповнення життєвої перспективи формують її неперервність і послідовний розвиток часових континуумів.

Рівень оцінки реального здоров'я та свободи як цінності є вищою у групі осіб, що не зазначали події власного життя ($p < 0,05$).

Автори методики «Психологічна автобіографія», опираючись на класифікацію Х. Різа та М. Смайера (H. Reese, M. Smyer), виділяють 4 типи подій: *біологічні* (наприклад, травма, народження дитини), *особистісно-психологічні* (наприклад, вибір життєвого шляху, події, пов'язані з використанням вільного часу), *події, що належать до змін фізичного середовища* (наприклад, переїзд) та *подій, що належать до змін соціального середовища* (наприклад, шлюб, просування по службі, зміна місця роботи, навчання тощо) [6, с. 142].

За типами вказаних подій у групі досліджуваних виділено три кластери, де до першого кластеру увійшли 23 особи, до другого – 50 осіб, а до третього – 66 (рис. 1). У всіх кластерах є незначна кількість біологічних подій і подій, які належать до змін фізичного середовища. Середні показники за особистісно-психологічними подіями присутні у першому кластері. Події, що належать до змін соціального середовища, у виділених кластерах розподілились за низьким, середнім і високим рівнем (рис. 1).

Таким чином, досліджувані, які увійшли до виділених профілів, характеризуються різним рівнем орієнтації на соціальні події та взаємодії з соціумом. Виділені кластери відрізняються за такими досліджуваними характеристиками, як соціальна підтримка, оцінка реального щастя та здоров'я ($p < 0,05$) і позитивне минуле ($p < 0,01$).

Профіль із найвищим рівнем вказаних подій, що стосуються змін соціального середовища, характеризується високими показниками за шкалою позитивного минулого та щастя реального, середнім рівнем соціальної підтримки та низькими показниками оцінки реального здоров'я. Досліджувані, що увійшли до профілю з низьким рівнем за типом соціальних подій, характеризуються низьким рівнем соціальної підтримки, високим рівнем оцінки реального здоров'я та низьким рівнем щастя реального та орієнтації на позитивне минуле.

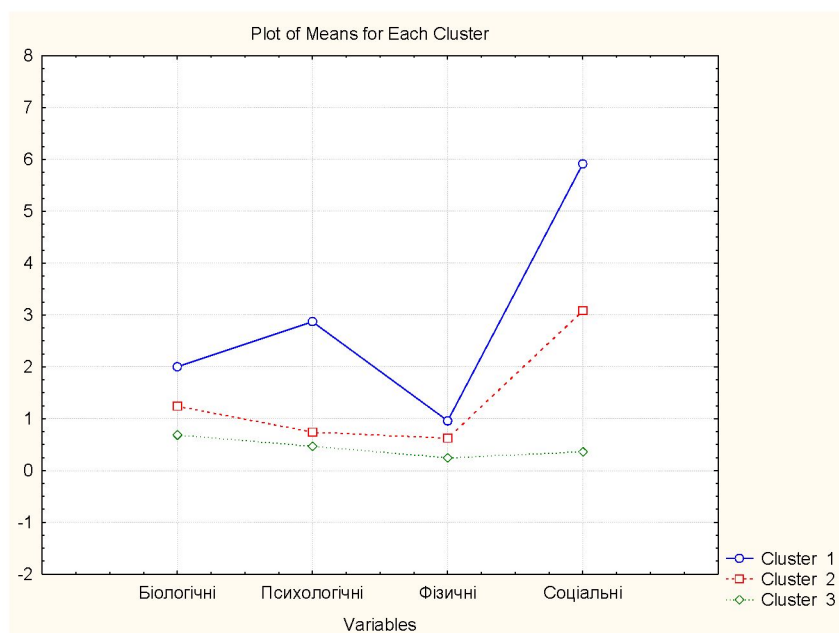

Рис. 1. Виділені профілі за типами подій (за методикою «Психологічна автобіографія»).

З допомогою кластерного аналізу встановлено, що особи, вказуючи важливі події власного життя, перш за все, відрізняються за типом взаємодії з соціумом, мають різний рівень соціальної активності. Специфіка взаємодії з соціальним середовищем часто залежатиме від особистісного вміння налагодити соціальні компетенції, від загальних проблем, із якими зіштовхуються особи з інвалідністю, та від специфіки травми.

За результатами методики «Психологічна автобіографія» виявлено, що особи з набутою інвалідністю значно частіше вказують події, що певним чином стосуються здоров'я, тоді як у групі з набутою інвалідністю таким подіям досліджувані значно менше надають значення ($p < 0,001$).

Окрім того, у групі осіб із вродженою інвалідністю виявлено вищий рівень життєстійкості ($p < 0,01$), яка необхідна для пристосування до нового функціонального стану та набуття нових соціальних компетенцій.

Отже, для осіб, інвалідність яких набута в процесі життя, факт інвалідності є поняттям кризової життєвої ситуації і часто ця ситуація може розділяти життя на 2 періоди: життя до травми та після неї.

Формування життєвої перспективи як інтегративного утворення в структурі особистості залежить від низки факторів: умов життя, соціального оточення, мотиваційної та ціннісної сфери, минулого досвіду життя. Специфіку формування життєвої перспективи та життєвого шляху зумовлює і ситуація інвалідності. Особи з інвалідністю у формуванні власної картини життя зіштовхуються з низкою проблем і внутрішніх суб'єктивних потреб. Проблема вільного доступу, змістовне розуміння інвалідності на побутовому рівні формує в осіб з інвалідністю поведінку за типом набутої беспорядності. Поряд із цією проблематикою виникає проблема стигматизації та самостигматизації, які є взаємозумовленими. Так, очікування оточення від стигматизованої групи буде формувати відповідну підтверджуючу поведінку.

На побутовому рівні осіб з інвалідністю характеризують як неспроможних до ефективної діяльності, нещасних, слабких. Виникає необґрунтована опіка та бажання допомогти у побутовій діяльності (особливо це стосується близьких осіб, які формують лише залежність і несамостійність в осіб з інвалідністю).

Проблеми доступності та вільного простору формують у групі осіб обмеженість у розвитку життєвої перспективи та самодетермінації відповідно до своїх потреб, задатків і можливостей.

Основною проблемою та відмінністю за критерієм тривалості є дискретність часової перспективи у групі осіб із набутою інвалідністю. Пристосування до нової ситуації розвитку потребує високого рівня адаптаційного потенціалу. Також особи з набутою інвалідністю часто згадують події, що стосуються їх здоров'я; на відміну від особи з вродженою інвалідністю, вони мають змогу порівняти свій функціональний стан до травми та після неї.

Вирішення проблем осіб з інвалідністю знаходиться не лише у сфері створення безбар'єрного суспільства, а й у переосмисленні семантичного наповнення поняття інвалідності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Титаренко, Т. М. Життєвий шлях особистості в постмодерністському дискурсі / Т. М. Титаренко // Психологія особистості. – 2010. – № 1. – С. 11-18.
2. Niepełnosprawność: definicja, klasyfikacja i konsekwencje. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bon.uw.edu.pl/budw/niep_co.html
3. Бака, К. Парадокс инвалидности. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dislife.ru/flow/theme/8766/>.
4. Дембо, Т. Приспособление к несчастью: проблема социально-психологической реабилитации / Т. Дембо, Г. Левитон, Б. Райт. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://traumatherapy.com.ua/content/prisposoblenie-k-neschastyu-problema-socialno-psihologicheskoy-reabilitacii>.
5. Клименко, О. Є. Конструювання життєвої перспективи крізь призму ситуації інвалідності / О. Є. Клименко // Проблеми сучасної психології : Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – 2013. – Вип. 22. – С. 215-224.
6. Бурлачук, Л. Ф. Психология жизненных ситуаций / Л. Ф. Бурлачук, Е. Ю. Коржова. – М. : Российское педагогическое агентство, 1998. – 263 с.

УДК 159.9.07

С. А. Поліщук

ЕМОЦІЙНА САМОРЕГУЛЯЦІЯ ЯК УМОВА ПРОДУКТИВНОГО ПЕРЕЖИВАННЯ ОСОБИСТІСТЮ СУБ'ЄКТИВНИХ КРИЗ

Суб'єктивні кризи є невід'ємною частиною життєвого шляху особистості та виникають, у першу чергу, залежно від її тау-типу, неоцінений внесок у вивчення якого належить двом відомим вітчизняним ученим Б. Цуканову та В. Рибалці [1]. Завдяки їх копіткій науковій праці було експериментально вивчено одну з найвагоміших індивідуальних властивостей людини, яка отримала назву індивідуальної одиниці часу, що впродовж життя залишається жорстко заданою, а отже, незмінною програмою, узагальненою формою «дійсного теперішнього». Окрім ефективності функціонування людини впродовж життя, індивідуальна тривалість часу впливає на її сприймання, переживання, маніпулювання часом тощо. Згідно з дослідженнями Б. Цуканова, люди умовно поділяються на п'ять типів психологічного часу, які відрізняються за кількома ознаками: а) специфікою сприймання і переживання часу; б) орієнтацією на одну з трьох страт часу; в) схильністю ефективно діяти у специфічних сферах життя (наприклад, у міжособистісній взаємодії).

Особливості кожного тау-типу визначають періодичність виникнення суб'єктивних криз особистості та специфіку їх перебігу через співвідношення показників втрат, життєвих надбань і «завдань розвитку» (Хевайюрст) як груп проблем, вимог, життєвих ситуацій, які породжуються біологічним становленням, соціальними очікуваннями і власними діями людини. Зміст «завдань розвитку» має змінюватися від кризи до кризи, визначаючи його (розвитку) напрям, силу і наповнення. Важливу роль у цьому процесі відіграє емоційна саморегуля-